

11ο Συνέδριο της Ελληνικής Ψυχαναλυτικής Εταιρείας
"Πένθη και καταθλίψεις"

Περίληψη της ομιλίας του :

Πέτρου Κεφάλα

Αντιψυχικές, νη-πενθείς διαδικασίες στους εθισμούς

Το ζήτημα της εξάρτησης και των εθισμών αποτελεί αναμφισβήτητα μείζον ψυχοπαθολογικό πρόβλημα της σύγχρονης εποχής. Υπάρχουν πολλά είδη εθισμών, τόσο σε ψυχικό όσο και σε σωματικό επίπεδο, δημιουργώντας στη διαπλοκή τους, ποικίλες μορφές εξάρτησης και την ψευδαίσθηση αυτοθεραπείας. Οι εθισμοί από τοξικές ουσίες καλύπτουν ένα εξίσου ευρύ φάσμα διαταραχών διαφορετικής βαρύτητας και απειλής για την ψυχοσωματική ζωή του υποκειμένου. Κι ενώ στις βαριές περιπτώσεις απειλείται η ζωή στο σύνολο της, η ίδια η χρήση μπορεί να αποτελεί μια μορφή αυτοκαταστροφικής αυτοθεραπείας μπροστά στο βίωμα του ψυχικού θανάτου, εξαιτίας των πρώιμων ψυχικών τραυμάτων, ώστε το άτομο να μένει αποσβολωμένο απέναντι στη σεξουαλικότητα. Η χρονιότητα ή η παροδικότητα της χρήσης, όπως και οι επιπτώσεις από την χρήση έχουν νόημα σε σχέση με τα ψυχικά χαρακτηριστικά του ίδιου του χρήστη.

Αυτά τα γενικά δεδομένα δείχνουν σαφώς ότι το ζήτημα παραμένει υπό διαμόρφωση λόγω των δυσκολιών που αντιμετωπίζουμε στην κλινική. Οι δυσκολίες σχετίζονται με την απουσία αυθεντικού αιτήματος ψυχοθεραπείας, την απουσία λόγου, την στερεοτυπία των συμπεριφορών, την ναρκισσιστική ευαλωτότητα των ασθενών, το πρόβλημα των υποτροπών και την μηχανιστική ψυχική λειτουργία. Θα πρέπει επίσης να λάβουμε υπόψη τις αναγκαίες τροποποιήσεις του αναλυτικού πλαισίου ώστε να μπορέσει να εγκατασταθεί πολύ σταδιακά η θεραπευτική σχέση που θα δώσει την ευκαιρία στην ταυτισιακή οργάνωση του Εγώ του χρήστη και στην επεξεργασία της θέσης και του ρόλου του τοξικού στοιχείου στον ψυχισμό, θέμα που είναι στη βάση πολλών θεωρητικών και κλινικών αντιφάσεων. Επιπλέον, ο πληθυσμός για τον οποίο πρόκειται είναι εφηβικός ή μετεφηβικός και θα πρέπει να λάβουμε υπόψη τα ερωτήματα που τίθενται ως προς το ενορμητικό στοιχείο στην εφηβεία και την γενικότερη σχέση ψυχανάλυσης και εφηβείας.

Το γεγονός ότι η ψυχοσεξουαλική ανάπτυξη εξελίσσεται σε δύο χρόνους, ενώ η λανθάνουσα περίοδος έχει επιβάλλει την παιδική αμνησία, επιβεβαιώνει το ότι η εφηβεία μπορεί να αποτελέσει δεύτερη ευκαιρία προς μια ευέλικτη αναδιοργάνωση του ψυχικού οργάνου ή αντίθετα μια χαμένη ευκαιρία που θα οδηγήσει σε μεγέθυνση της συγκρουσιακότητας μεταξύ των ψυχικών συστημάτων και αναβίωση των παιδικών τραυματισμών. Οι τοξικομανείς, οι ψυχοσωματικοί ασθενείς καθώς κι όλοι όσοι χρησιμοποιούν το σώμα τους, μη μπορώντας να αναλάβουν ψυχικά τις συγκρούσεις τους, μας παραπέμπουν σε αρχαϊκά προ-ψυχικά τραύματα όπου η διέγερση επιστρέφει στην πηγή της.

Δυστυχώς, οι επικρατούσες θεραπευτικές κατευθύνσεις στον ευρύτερο τομέα της ψυχικής υγείας στοχεύουν στη προσαρμογή των ασθενών με γρήγορη επιστροφή σε μια ψευδο-κανονικότητα.

Στον χώρο της ψυχανάλυσης, είναι γνωστές οι διάσπαρτες αναφορές του Φρόυντ για το ζήτημα: σε γράμμα προς τον Ferenczi γράφει ότι *η ανάλυση δεν ενδείκνυται για τις περιπτώσεις τοξικομανίας γιατί κάθε κίνηση αντίστασης θα καταλήξει σε υποτροπή*. Στον Fliess, έχει ήδη αναφέρει από την εποχή της κοκαΐνης ότι κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η μόνη συνήθεια είναι ο αυνανισμός. Οι άλλες, όπως η ανάγκη για μορφίνη ή αλκοόλ και το κάπνισμα, είναι απλώς υποκατάστατα, προϊόντα μιας αντικατάστασης. Όμως, υπήρξαν τα μεταγενέστερα κείμενα ψυχαναλυτών IPA που μας δείχνουν τους θεωρητικούς και μεταψυχολογικούς δρόμους που ανοίγονται: ο Rado, ο Fenichel που μελέτησε το ζήτημα ενός εθιστικού πυρήνα, ο Bion, ο Kohut, ο Rosenfeld, ο Winnicott, η Little και άλλοι από τους πρωτοπόρους, χωρίς να επικεντρώνονται στην συμπεριφορά του εθισμού, έχουν αναπτύξει την θεωρία που μπορεί να βοηθήσει στη σε βάθος κατανόηση πλευρών του ζητήματος. Πολλοί σύγχρονοι ψυχαναλυτές, μεταξύ των οποίων ο Green κι ο Roussillon, ο Fain και η MacDougall, έχουν σκεφθεί την εθιστική αναζήτηση ως αναζήτηση μιας λύσης στον εξωτερικό κόσμο ως προς τη μη εσωτερικευμένη πρωταρχική μητρική λειτουργία και την μεταβατικότητα.

Στην παρούσα εργασία θα προσπαθήσουμε να δείξουμε, μέσα από κλινικό υλικό, την σχέση του εθισμού και την ανεπάρκεια της εργασίας του πένθους. Τα ερωτήματά μας - γραμμές σκέψης - διαμορφώνονται στα εξής επίπεδα:

1. Σε ποιές ψυχαναλυτικές έννοιες μπορούμε να προστρέξουμε για να προσεγγίσουμε τα κλινικά και θεωρητικά αδιέξοδα του εθισμού; Ποιες ιδιαιτερότητες, ελλείψεις και διαστρεβλώσεις ωθούν στην διέξοδο του εθισμού;
2. Πώς θα μπορούσαμε να διανοηθούμε το πένθος σε σχέση με τον εθισμό; Αν, τότε και με ποια μορφή θα μιλούσαμε για πένθος στους εθισμούς; Ποιές θα ήταν οι προϋποθέσεις για πιθανές μετεξελίξεις του συναισθήματος και της αρχικής βίας στην κλινική, δεδομένου ότι το πρωταρχικό αντικείμενο δεν διευκόλυνε το βρέφος στη σύνδεση του βιώματος με την ευχαρίστηση και το αναπαραστασιακό άνοιγμα;
3. Ποιες είναι οι κλινικές συνέπειες της στροφής από την επιθυμία στην ανάγκη, από το μέσα στο έξω κι από το ψυχικό στο σωματικό όπου απευθύνεται καταρχάς το τοξικό, μη μεταλλάξιμο αντικείμενο;
4. Ποιά η τοπική του τοξικού αντικειμένου σε διάφορες κλινικές συνθήκες; Πού οδηγούμαστε αναφορικά στη διαμόρφωση του αντικειμένου και τον ρόλο του αντιληπτικού;

Η όλη προβληματική παραπέμπει στην επεξεργασία του σωματικού πόνου που κάνει ο Freud στο κείμενο Αναστολή, σύμπτωμα και άγχος. Γράφει: *«η μετάβαση από τον πόνο του σώματος στον πόνο της ψυχής, αντιστοιχεί στην αλλαγή από την ναρκισσιστική επένδυση, στην επένδυση του αντικειμένου. Η αναπαράσταση του αντικειμένου, έντονα επενδεδυμένη από την ανάγκη, παίζει τον ρόλο της περιοχής του σώματος που είναι επενδεδυμένη από την αύξηση του ερεθισμού.»*

Στις κλινικές μας περιπτώσεις δεν είναι δεκτή η μη παρουσία του πράγματος κι επομένως η παρουσία μιας σκέψης πέρα από το πραγματικό. Με τον εθισμό, προκαλείται τεχνητά ένα πλεόνασμα ενέργειας ως υποκατάσταση για την απαράδεκτη απώλεια. Ήδη από το πρώτο κεφάλαιο του κειμένου για τη κοκαΐνη, ο Φρόιντ είχε μεγάλες προσδοκίες για τη χρήση αυτής της ενέργειας για το καλό της ανθρωπότητας. Το δίλλημα που τίθεται είναι: πένθος ή μελαγχολία; Η σκιά του αντικειμένου πέφτει πάνω στο Εγώ, μας λέει ο Φρόιντ. Αυτή η σκιά αποτελεί εσωτερίκευση μιας σχέσης κατακυρίευσης γύρω από τη σκιά ενός αντικειμένου, από το οποίο δεν έχουν μείνει παρά τα αντιληπτικά ίχνη αφού στέρεψε η ικανοποίηση. Ο Φρόιντ μιλά για εργασία του πένθους ως εργασία αποδέσμευσης από το αντικείμενο.

Διερευνούμε το ερώτημα: ούτε πένθος στους εθισμούς, γιατί είναι αδιανόητο στο πάθος του μη αποχωρισμού, ούτε κατάθλιψη, λόγω του ανυπόφορου ψυχικού πόνου και της

βίας στα ευάλωτα εσωτερικά αντικείμενα, ούτε μελαγχολία που θα μπορούσε να είναι μια μορφή πιθανής σχέσης. Η μόνη διέξοδος είναι η παράκαμψη μέσω της εθιστικής νοσταλγίας. Στη γραμμή των αρχαϊκών φαντασιώσεων, η πρόσληψη τοξικών ουσιών αντιστοιχεί σε προσπάθεια ενσωμάτωσης ενός άψυχου αντικειμένου. Η πρακτική της ενσωμάτωσης διατηρεί τον ναρκισσιστικό σύνδεσμο με το αντικείμενο, στη στοματική φάση, αποκλείοντας το πένθος. Η ανάγκη που αντικαθιστά την επιθυμία, νεκρώνει και το υποκείμενο. Η δραστήρια νοσταλγική αναζήτηση στον εθισμό στοχεύει στην παλινδρομική επανεύρεση της κατάστασης διέγερσης/αίσθησης κι επομένως βρίσκεται σε μια ενδιάμεση θέση. Τα άτομα που βρίσκονται σε δρόμο νοσταλγίας, αντιμέτωπα με την απώλεια, αναζητούν ένα υποκατάστατο στην εξουσία τους και προσπαθούν να οργανώσουν μία συνθήκη μοναξιάς, παρουσία του αντικειμένου. Δεν αφήνουν ποτέ εντελώς το νοσταλγικό αντικείμενο και το κρατούν διαθέσιμο άμεσα, ως ισότιμο μιας ελάχιστης επαφής. Οι τελετουργικές δραστηριότητες στοχεύουν στο να ζωντανέψουν τη χαμένη σχέση. Λιγότερο αποδιοργανωτική από τη μανία, η νοσταλγία αντιστέκεται στην εργασία του πένθους.

Βιβλιογραφία

- Bion, W.R. (1957). Differentiation of the psychotic from the non-psychotic personalities. In *Int.J.of Psychoanal.*, 484-486.
- Donnet, J.L. (2010). Sur la rencontre avec l'adolescent. In *Adolescence*, 1,1 45-61.
- Fain, M. (1981). L'approche métapsychologique du toxicomane.
In *Le psychanalyste à l'écoute du toxicomane*, Dunod, 27-36.
- Ferenczi, S. (1934). *Le traumatisme*. Payot 2006.
- Freud, S. *Correspondance (1873-1939)*, Gallimard 1996.
- Freud, S. *Correspondance Freud-Ferenczi*, Calmann-Levy 1992.
- Freud, S. (1926). *Inhibition, Symptôme et Angoisse*, PUF 1968.
- Freud, S. (1929). *Malaise dans la civilisation*, PUF 1971.
- Khatzian, E.J. (1974). The ego, the self and opiate addiction: theoretical and treatment considerations. In *Int. J. of Psychoanal.*, 5, 189-198.
- Roussillon, R. (1999). *Agonie, clivage et symbolisation*. PUF.
- Winnicott, D.W. (1954). Metapsychological and clinical aspects of regression within the psychoanalysis set-up. In *Int. J. of Psychoanal.*, 36, 16-26.

Ελληνική βιβλιογραφική αναφορά

Εξαρτήσεις/Εθισμοί, στο Οιδίπους, περιοδικό ψυχανάλυσης, τεύχος 12, Δεκέμβριος 2014, σελ. 333-422, εκδ. Ποταμός Αθήνα.